

УДК 332.025

Папіж Ю. С.

Національний гірничий університет

РОЗВИТОК ГІРНИЧОДОБУВНИХ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ НА ОСНОВІ ФОРМУВАННЯ ТЕРИТОРІАЛЬНО-ВИРОБНИЧИХ КЛАСТЕРІВ

Розвинуто наукові основи стимулювання розвитку гірничодобувних регіонів на основі впровадження кластерних механізмів. Запропоновано поєднати теоретичні засади регіонального економічного розвитку та основоположні принципи формування територіально-виробничих кластерів. Обґрунтовано необхідність штучного проектування кластерів на гірничодобувних територіях шляхом застосування паралельного методу замість послідовного.

Ключові слова: регіональна економіка, гірничодобувний регіон, розвиток, територіально-виробничий кластер.

Постановка проблеми. Курс Європейського Союзу на активну регіоналізацію економіки, тобто перенесення акцентів та розширення можливостей регіонів у прийнятті важливих рішень щодо просторового розвитку, свідчить про те, що питання подолання кризових явищ розвитку продуктивних сил є не тільки національним або локальним, але й глобальним. Звідси дослідження, спрямовані на розробку концептуальних засад та обґрунтування дієвих механізмів стимулювання економічного розвитку гірничодобувних регіонів в Україні є надзвичайно актуальною темою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Обраний напрям наукових досліджень є комплексним та складається з декількох окремих напрямів, що засвідчує його міждисциплінарність. Для того, щоб отримати достовірні та практично значимі наукові результати необхідно дослідити науковий доробок за темою сталого розвитку, гірничодобувних регіонів та формування територіально-виробничих кластерів.

Не зважаючи на чималу кількість міжнародних документів, присвячених проблематиці сталого територіального розвитку [1-3], у яких розкривається сутність сталого розвитку, висвітлюються результати наукових дискусій з приводу його формалізації та моделювання, представляються основні принципи, задачі та порядок дій кожної окремої держави для забезпечення сталості. В Україні на офіційному рівні ще у 1999 р. прийнято тільки Постанову Верховної ради України «Про концепцію сталого розвитку населених пунктів» [14]. Поряд з тим, що протягом останнього десятиріччя у наукових колах України активно обговорювалися питання переходу нашої держави на шлях сталого розвитку, розроблялися різні концепції, досліджувалася проблема комплексної екологізації виробництва, й дотепер у законодавчому полі не закріплені засади та принципи єдиного вектору соціально-економічного розвитку на принципах сталості. На наш погляд, це значно обмежує вітчизняне інституціональне поле, спричиняє дисбаланс інтересів різних груп економічних суб'єктів внаслідок відсутності єдиних правил їх функціонування з метою сталого територіального розвитку.

Сталий територіальний розвиток тісно пов'язаний з проблемою виникнення та подолання просторових соціально-економічних та екологічних депресій деяких гірничодобувних регіонів. Слід відзначити, що існує думка про те, що просторову депресію взагалі не можливо подолати, і зусилля держави, спрямовані на виведення деяких регіонів з кризового стану марні. Адже процес потрапляння певних економік мезо-рівня у стан депресії є перманентним, циклічним та стійким.

Тому урядам країн та місцевій регіональній владі слід приділяти увагу підтримці розвитку вже достатньо розвинутих територій [4]. Питання розвитку гірничодобувних регіонів регламентуються в Україні спеціальним законом «Про стимулювання розвитку регіонів» [10]. Однак, на наш погляд, у контексті сталого розвитку деякі положення потребують удосконалення. Зокрема, й дотепер не зрозумілим залишається, які гірничодобувні регіони України слід вважати депресивними. Адже згідно методики, висвітленої у зазначеному законі, жоден з регіонів України з 2005 року не отримав офіційного визнання депресивним на державному рівні, що, у свою чергу, означає, що жоден з регіонів України не має підстав для отримання державного фінансування розвитку. Невизначеність у тлумаченні депресивних гірничодобувних регіонів в Україні тягне за собою відсутність спеціально розроблених механізмів, які б сприяли виходу цих регіонів з кризи. Питання розвитку депресивних гірничодобувних регіонів досліджували багато українських вчених, найбільш ґрунтовно це викладено у роботах М.О. Барановського [6] та Ф.В. Заставного [11].

У розвинутих економіках для стимулювання розвитку економіки регіонів широко використовується кластерний механізм. Слід зазначити, що на відміну від наукового методу кластеризації, який дозволяє згрупувати певні об'єкти, наприклад, регіони, за обраною ознакою, кластерний механізм передбачає розробку теоретико-методологічних засад формування, функціонування та ліквідації кластерів, як комплексних територіально-виробничих утворень [12]. Принциповим питанням у цьому постає те, яким чином регулюючим органам необхідно формувати регіональні кластери: на основі штучного проектування або шляхом їх самоорганізації.

Проблема обґрунтування концептуальних засад формування територіально-виробничих кластерів для стимулювання розвитку гірничодобувних, у тому числі депресивних, територій має особливу актуальність для України, оскільки, на відміну від ЄС, у нашій державі відсутні спеціальні законодавчі документи, які регулюють питання утворення, діяльності та ліквідації кластерів. При цьому в умовах обмеженого законодавчого поля в Україні у 2012 р. функціонувало 17 кластерів у сфері культури, туризму, легкої промисловості та сільського господарства [9].

Серед останніх результатів досліджень, спрямованих на розв'язання проблеми реалізації регіональної політики, розвитку підприємств, удосконалення державного регулювання в Україні на основі кластерних утворень, можна виділити розробку кластерних механізмів, призначених

для охорони навколишнього середовища у рекреаційно-туристичній сфері [5] та для підвищення ефективності яких деякі автори пропонують використовувати інструментарій субконтрактів та аутсорсингу, а також маркетингу [13]. Питання державного регулювання промислових регіональних кластерів висвітлено у [7]. Зокрема, у [8] акцент зроблено на регулюванні фінансових потоків у кластері на основі поєднання теорії бенчмаркінгу та ситуаційного аналізу.

У теперішній час вченими активно досліджуються особливості функціонування внутрішніх та міжнародних кластерів, обґрунтовуються переваги кластерної моделі для розвитку високотехнологічної сфери економіки України, вивчається досвід створення та регулювання технологічних кластерів у країнах ЄС [15].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Таким чином, на основі проведеного аналізу досліджень та публікацій можна зробити висновок про необхідність поєднання теоретичних засад сталого регіонального розвитку, результатів досліджень щодо утворення та подолання просторових депресій, а також основоположних принципів формування територіально-виробничих кластерів, що дозволить стимулювати регіональну економіку та забезпечити конкурентоспроможність регіонів України.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є удосконалення існуючих теоретичних засад процесу стимулювання сталого соціально-економічного розвитку гірничодобувних регіонів України на основі формування територіально-виробничих кластерів.

Виклад основного матеріалу. Сталий регіональний розвиток можна трактувати як такий, що супроводжується загальною позитивною динамікою основних економічних, соціальних та екологічних показників протягом декількох економічних циклів. Тобто під час економічного підйому повинні бути створені умови для того, щоб майбутній спад не мав ознак кризи та не був довготривалим. У той же час протягом спаду повинні бути створені такі умови у регіональній економіці, завдяки яким майбутній підйом буде більшим за попередній. Продуктивні сили регіональної економіки повинні бути розвинуті до такого рівня, щоб забезпечити фінансування поступальних соціально-економічних трансформацій.

Як було зазначено, внаслідок циклічного характеру розвитку завжди наступить період спаду регіональної економіки. Якщо порівняти період активності та піднесення регіональної економіки з періодом працездатності економічного індивіда, то можна знайти багато спільного. Однак у випадку окремих економічних індивідів суспільними відносинами у економіці передбачено створення та функціонування цілої пенсійної системи. У випадку регіональних економік такого механізму не існує. У той же час з метою пом'якшення наслідків від втрати регіональною економікою конкурентоспроможності або спаду темпів зростання необхідно передбачити систему компенсаційних механізмів, які б склалися з державних та приватних фондів регіонального розвитку. Однак тут виникає важливе питання інституціональної площини. Тривалість життя економічного індивіда менша за тривалість життєвого циклу регіональної економіки, а це означає, що у останньому випадку може статися, що формування фондів прийдеться на одне покоління управлінців, а витрачання коштів цих фондів – на інше.

Таким чином, з наведеного можна зробити висновок, що поряд з компенсаційними інструментами фундаментальним механізмом забезпечення поступального розвитку регіональної економіки, особливо в умовах загрози виникнення кризових явищ, є формування опорного регіонального каркасу територіально-виробничого кластеру, у якому б створювалася додана вартість регіональної економіки та формувалося фінансове підґрунтя для забезпечення сталого соціально-економічного та екологічного розвитку на основі постійних трансформаційних процесів.

На нашу думку, серед підходів до визначення та групування проблемних територій відсутній суто економічний підхід. Так, будь-які проблеми соціального, економічного або екологічного характеру неодмінно позначаються на економічних показниках, серед яких найбільшою інформаційністю відрізняється рівень самофінансування територією власного простого та розширеного відтворення. Визначення коефіцієнту покриття витрат доходами регіону, на наш погляд, відображає економічну стабільність та здатність регіону до розвитку незалежно від державного дотування.

Таким чином, на наш погляд, застосовуючи економічний підхід до визначення депресивних гірничодобувних регіонів, можна стверджувати, що регіон, відношення доходів та витрат якого складає менше одиниці, є депресивним, оскільки державі необхідно фінансувати просте відтворення такої території.

Відтак можна сформулювати визначення, що депресивна гірничодобувна територія – це територія, витрати якої перевищують доходи. У свою чергу, депресивність – це суто економічне поняття, яке містить у собі наслідки екологічної кризи, соціального занепаду, ринкових зрушень, політичного клімату тощо. Такий підхід є більш зручним з точки зору ефективної державної регіональної політики та фінансування розвитку регіонів. Більшість регіонів України і так є дотаційними, тобто держава виділяє кошти на підтримку життєздатності таких територій. Аналіз причин депресивності впливатиме на розподіл коштів у межах території. Ці причини можуть бути різними для кожного регіону, і питання отримання додаткового державного або приватного фінансування для здійснення розширеного відтворення або розвитку лежить у площині внутрішніх завдань територіальної громади по розробці та впровадженню інвестиційних проектів, які б дозволили водночас ліквідувати причину депресивності території та поступово вивести її з цього стану.

На відміну від запропонованої у ЗУ «Про стимулювання розвитку регіонів» 2005 р. [10] методики визначення депресивних регіонів, на наш погляд, доцільно проводити оцінку розвитку регіонів за єдиною шкалою замість розгалуженої шкали. Це значно спростить систему оцінювання та зробить її прозорою. Так, депресивними вважатимуться ті регіони, коефіцієнт покриття доходами витрат у яких менше одиниці, незалежно від їх промислової профілізації: аграрні, індустріальні, курортні та інші регіони.

Також серед підходів до оцінки рівня депресивності гірничодобувних регіонів може бути нормативний, коли значення показників встановлюються (але цей підхід потребує постійного перегляду цих нормативів з урахуванням динаміки розвитку); середньозважений, коли значення показників встановлюються автоматично залежно від поведінки всієї економічної системи держави

(на нашу думку цей підхід є більш адекватним і дозволяє оцінити саме поточну ситуацію щодо розвитку регіонів). На цій підставі можна побудувати матрицю оцінки рівня репресивності гірничодобувних регіонів. На горизонталі цієї матриці відображатиметься характер показника відношення доходів до витрат (менше або більше одиниці), на вертикалі – характер динаміки процесів розвитку (зростання або спадання).

Вище, під час огляду існуючих результатів досліджень, було наголошено на існуючому питанні про суспільний вибір між фінансуванням регіонів з динамічним падінням з високого рівня розвитку, та регіонів, які довгий час знаходились у стані занепаду і потребують суттєвого нарощення економічного потенціалу. На нашу думку, підґрунтям для вирішення цього питання повинно стати встановлення балансу соціальних стандартів життя людей. Старопромислові регіони доцільно вивести зі стану шокowego порушення території промисловим виробництвом, створюючи придатні умови життя. Слаборозвинуті регіони доцільно підтягувати до рівня розвитку промислових територій. Також доцільно зважувати аналіз стану депресивності гірничодобувного регіону відносно його потенціалу та динаміки показників у часі. На нашу думку також, доцільно визначати етап розвитку для кожної галузі економіки окремо, зважуючи потім на особливості території, де вона присутня, та прогнозуючи, таким чином, розвиток та стан цієї території у майбутньому.

Як раніше було зазначено, ефективним механізмом стимулювання розвитку гірничодобувних регіонів є формування територіально-виробничих кластерів. За своєю сутністю кластер є об'єднанням декількох підприємств або інших економічних суб'єктів, кооперація яких має певні економічні переваги.

Серед економічних переваг кластерного механізму слід виділити ефект масштабу, при якому значно знижуються витрати на виробництво одиниці продукції та послуг; ефект кооперації, при якому знижуються трансакційні витрати на пошук та встановлення домовленостей між економічними контрагентами; ефект близького розташування, внаслідок якого знижуються транспортні витрати, покращується логістика у регіоні в цілому.

Безпосередньо параметри взаємодії, як динамічного процесу, елементів новітніх територіально-виробничих кластерів проектується під час дизайну механізмів розвитку, які покликані забезпечити безперебійний, швидкий та економічно ефективний «рух» регіональної економічної системи до поставленої мети сталого розвитку на інноваційних засадах.

Тому сьогодні питання дослідження природи об'єднання суб'єктів регіонального кластеру, його підґрунтя, принципів формування та взаємодії є

дуже актуальними. Зазвичай регіональний територіально виробничий кластер утворюється як моноструктурна модель, яка має у своїй основі єдину виробничу територію, єдиний виробничий ланцюг, процес, єдину інноваційну технологію тощо.

Справедливою буде критика такого підходу, якщо його розглядати в контексті стимулювання економічного розвитку гірничодобувних регіонів. Адже для того, щоб налагодити виробничий ланцюг принаймні одного виду продукції та послуг, необхідно утворення багатьох підприємств одразу, що тягне за собою необхідність формування відповідної матеріальної та фінансової бази кластеру.

На думку автора, на відміну від послідовного підходу, найбільш ефективним може виявитися паралельний підхід до утворення підприємств та групування їх у кластер, в результаті застосування якого територіально-виробничий кластер гірничодобувного регіону матиме поліструктурну спрямованість. У такому кластері підприємства об'єднуються не за принципом приналежності до одного виробничого ланцюга, а за принципом приналежності до єдиної матеріально-технічної бази, на якій може бути здійснено виробництво одразу декількох видів продукції або послуг. Це дасть змогу більш раціонально та повно використовувати «основу» кластеру, сформувати у кілька разів розширений спектр бізнес-проектів, ефективно їх реалізувати та забезпечити відповідний соціальний, економічний та інноваційний розвиток регіонів.

Отже, йдеться про нову концептуальну модель формування регіональних територіально-виробничих кластерів, що повинна стати вихідною платформою для ефективного розвитку регіональної економіки України.

Висновки і пропозиції. З наведеного вище можна зробити наступні висновки та надати пропозиції:

1. Сталій розвиток регіонів України потребує інституціонального підкріплення та розробки єдиних принципів та підходів до ведення економічної діяльності.

2. Основною загрозою сталому розвитку виступають депресивні гірничодобувні території, щодо яких й дотепер не визначено критерії визнання та порядку надання фінансової допомоги.

3. Обґрунтовано необхідність поєднання теоретичних засад регіонального економічного розвитку та основоположних принципів формування територіально-виробничих кластерних механізмів, що дозволить стимулювати регіональну економіку та забезпечити конкурентоспроможність регіонів України.

4. Одним з механізмів стимулювання розвитку гірничодобувних регіонів може виступити кластерний механізм, який передбачає побудову територіально-виробничих кластерів на основі полі-структурної спрямованості замість існуючого послідовного методу.

Список літератури:

1. United Nations Report of the World Commission on Environment and Development: Our Common Future, General Assembly Resolution 42/187, 11 December 1987 : (текст) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.un.org/documents/ga/res/42/ares42-187.htm>; <http://www.un-documents.net/wced-ocf.htm>.
2. United Nations Conference on the Human Environment : (текст) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://en.wikipedia.org/wiki/United_Nations_Conference_on_the_Human_Environment.
3. United Nations Conference on Human Settlements (Habitat II). The Habitat Agenda, 14 June 1996 : (текст) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.un-documents.net/hab-ag.htm>.
4. Sustainable development : (текст) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://en.wikipedia.org/wiki/Sustainable_development.
5. Андрищенко К.А. Природоохоронна кластеризація туристично-рекреаційного комплексу : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к-та. екон. наук : спец. 08.00.06 «Економіка природокористування та охорони навколишнього середовища» / К.А. Андрищенко. – Київ, 2009. – 22 с.

6. Барановський М.О. Депресивні території: підходи до трактування, концепції формування, особливості типології : (стаття) [Електронний ресурс] / М.О. Барановський // Економічна теорія. – 2007 – С.3-12. – Режим доступу до журн. : http://ief.org.ua/Arjiv_ET/Baranovskiy307.pdf.
7. Борисенко М.Б. Механізми державного управління інноваційним розвитком регіональних промислових кластерів : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к-та. наук з держ. упр. : спец. 25.00.02 «Механізми державного управління» / М.Б. Борисенко. – Харків, 2009. – 21 с.
8. Броншпак Г.К. Стратегія формування та управління діяльністю кластеру молочного профілю : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к-та. екон. наук : спец. 08.00.05 «Розвиток продуктивних сил і регіональна економіка» / Броншпак Г.К. – Харків, 2010. – 24 с.
9. Довідка щодо стану інституційного забезпечення інвестиційної та інноваційної діяльності в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://me.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article/main?art_id=127481&cat_id=127480&search_param=%B3%ED%ED%EE%E2%E0%F6%B3%E9%ED%EE&searchPublishing=1.
10. Закон України «Про стимулювання розвитку регіонів» №2850-IV від 08.09.2005 : за станом на 10.06.2012 : (текст) [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2850-15>.
11. Заставний Ф.В. Депресивні регіони України: аналіз, оцінка, проблеми / Ф.В. Заставний // Регіональна економіка. – 2005. – № 1. – С. 87–96.
12. Пашкевич М.С. Наукові засади регулювання регіональної економіки : [монографія] / М.С. Пашкевич. – Дніпропетровськ-Донецьк: НГУ, 2012. – 790 с.
13. Подсолонко М.В. Актуалізація маркетингу в кластерній організації рекреаційного підприємництва : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к-та. екон. наук : спец. 08.00.04 «Економіка ті управління підприємствами (підприємства туристично-рекреаційного комплексу)» / М.В. Подсолонко. – Сімферополь, 2010. – 20 с.
14. Постанова ВРУ «Про концепцію сталого розвитку населених пунктів» від 24.12.1999 № 1359-XIV // Електронний ресурс. – [Режим доступу] : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1359-14>.
15. Хмара М.П. Розвиток високотехнологічних кластерів у Європейському Союзі : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к-та. екон. наук : спец. 08.00.02 «Світове господарство і міжнародні економічні відносини» / М.П. Хмара. – Київ, 2010. – 23 с.

Папиз Ю. С.

Национальный горный университет

РАЗВИТИЕ ГОРНОДОБЫВАЮЩИХ РЕГИОНОВ УКРАИНЫ НА ОСНОВЕ ФОРМИРОВАНИЯ ТЕРРИТОРИАЛЬНО-ПРОИЗВОДСТВЕННЫХ КЛАСТЕРОВ

Резюме

Развиты научные основы стимулирования развития горнодобывающих регионов на основе внедрения кластерных механизмов. Предложено совместить теоретические основы регионального экономического развития и основополагающие принципы формирования территориально- производственных кластеров. Обоснована необходимость искусственного проектирования кластеров на горнодобывающих территориях путем использования параллельного метода вместо последовательного.

Ключевые слова: региональная экономика, горнодобывающий регион, развитие, территориально-производственный кластер.

Papizh Yu. S.

National Mining University

DEVELOPMENT OF MINING REGIONS OF UKRAINE BASED ON THE FORMATION OF TERRITORIAL PRODUCTION CLUSTERS

Summary

Scientific basis for stimulating the economic growth of mining regions through the introduction of cluster mechanisms are developed. The combination of the theoretical foundations of regional economic development and the fundamental principles of regional industrial clusters is proposed. The necessity of artificial designing clusters in mining areas by applying parallel instead of serial method is proved.

Key words: regional economy, the mining region, development, territorial-production cluster.